

EUSKARA ARAGOIEN

EUSKAL KULTURAREN ATAL BERRI BAT SORTZEN ARI ZAIGU GAUR EGUN. EUSKARAREN AZTARNAK AGERTZEN ZAIZKIGU PIXKANAKA. 1973 GARREN URTEAN YEBRA DE BASA DELAKO ERRIXKAN EUSKAL KUTSU AUNDIKO DANTZARIEN TALDEA IKUSI GENUEN SANTA OROSIAREN BASELIZAN ARAGOYEN.

OR IKUSITAKOAK AGERTU NITUN NERE LIBURU BATEAN. (JAKARA OÑEZ NAPARROAN ZEAR-LA GRAN ENCICLOPEDIA VASCA-BILBAO 1976).

GURE AURRETIK TXILLARDEGI EUSKAL IDAZLE OSPETSUAK ETA ABERZALE SUTSUAK ETA NERETZAT ADISKIDE ZIÑEZKOAK EUSKAL AZTARNAK ARAGOIKO ERRIXKA BATEAN ARKITU ZITUN; SIGUESEN AIN ZUZEN.

EUSKAL BERRIEN BILLA ARAGOIEN GENBILLELA ARKITU GENUEN BAT NEGARGARRIA. 1349 GARREN URTEAN OSKAKO UDALAKO AGIRIA; EZ EUSKARARIK PERIKO LASTERKARIEN ARTEAN. 1561, 1609 URTEETAN.

“EUSKAL TXIRULARIA ARGAOIEN” IZENAREKIN AGERTU ZAN NERE IDAZLANA.

EUSKARAZAINTZAN GRIÑA

EUSKARAZAINTZA DELAKO ELKARTEAN EUSKARA ARAGOIEN DEBEKATUA OTE ZEGOEN BESTE PAPERETAN, OSKAKO ARTXIBOETAN JAKIN NAI GENUEN. ORTARAKO JOAN BEARRA ZEGOEN; 1989 GARRENGO UDARAN IRUKIDE JOAN GIÑAN, BIXENTE LATIEGUI, LORENTXO PEÑA, ETA LATXAGA. ASTE BATEKO LANA EGIN GENUEN OSKAKO ARTXIBUA IKUSTEN. BERTAKO LAGUNTZALLEAK IZAN ZIRAN FEDERIKO BALAGUER ETA OSKAKO GOTZAIA XABIER OSES.

URRENGO URTEAN 1999 garrengo UDARAN BERRIZ IRU JOAN GIÑAN; BIXENTE LATIEGUI, PAULO ATUTXA TA LATXAGA. BESTE ASTE BATEN LANA EUKI GENUEN. BESTE BI URTETAKO EUSKERARIK GABEKO AGINDUA AGERTUZ PERIKO LASTERKARIENTZAT; 1561, 1609 URTEETAN.

SANTXO DELAKO HOTELEAN EUKI GENUEN GURE KABIA. IBILLIALDEA TA HOTELA ORDAINTZEKO EUSKAL JAURLARINTZAREN LAGUNTZA LORTU GENUEN. MARI KARMEN GARMENDIAREN BITARTEZ. GURE LANAREN BERRIAK BIXENTE LATIEGIK EMAN ZITUN. BAITA BESTE ITURRIAK BILLATU; OIHENARTEN LIBURUAK (1638) ARAGOI EUSKALDUNA BEZALA AGERTZEN DU. ORAINIK EUSKARA EGITEN DA.

BAITA DOMINIQUE GARATEK NAPOLEONI AIPATZEN DIO ARAGOIA EUSKALDUNA BEZALA. BENETAN GARRANTZI AUNDIKOA DA UNKASTILLOKO BERRIA/ EMATEN DIGUNEAN. 1923 GARREN URTEAN ORAINDIK EUSKARAZ EGITEN DUTE ARAGOIKO IRI AUNDI ONETAN.

BIXENTE LATIEGIK IDATZ SAKON BATEAN ERDARAZ EMATEN DIZKIGU OSKAKO EGUN ZORIONTSU OIEN GORA-BERAK. EMEN ARGITARATZEN DITUGU OSORIK.

Euskal txirularia Aragoien

Ateraldi ontan, gauza jakingarriak ikusi genituen. Gure gosea ondo kendu genuen. Zerbaiten billa genbillen ta arkitu genuenian, uste baiño ederragoa ta borobillagoa zan egia; euskal txistua bizirik oraindik Aragoien.

Aspalditik, Aragoi'ko mendietan euskal kutsuko gauzen bat, bizirik izan bear zula oraindik, antza eman nion, usaia artua nuen; euskal izenak erruz bait daude baztarretan. Euskara galdu zala ba genekin, bainan txirularien bat arkitzea etzitzaudan, ain zalla iduritzen, noizbait mendi bizkarren batean arkitzea itxaro nuen. R.I.E.F. aldizkariaren bilduma eskuetan nuela orain dala 50 urteko lan batean irakurri nuen, nola ingeles batek orain dala eun urte Aragoien erositako txistu bat "British Museum" Londres'en zegoen. Ori jakin ta zerbait billatzeko itxaropena geiago sortu zitzaidan.

Asi nintzan billa. Noizbeinka Aragoiko mendi lepotan urbiltzen nintzan eta beti ikusten nituen artzaiei galdera berdiña eginten nien: "Emen zuen artean, txistuen antzeko zerbait jotzen duan artzairik ba al dago, edo entzun, edo jakin al duzute?". Erantzuna ezezkoa jasotzen nuen. Apaizei galdezka asi nintzan. Baita batek esan, "Santa Orosia'n Basa'ko Yebra errian daukazu bat". Urrutiko-izkinez deitu egiten zutela, esan zidaten. Gure txisulariaren aztarnak antxen genituen. Etzan gutxi.

Lan guzti auen berri Oñatibia'ri eman nizkion. Alaitu zan gogotik eta alkarrekin joan bear genula aldiez zidan. Garaia etorritakoan, bezperatik arrebak bere berebil txikiarekin eraman ginduen.

Oroel mendi zorrotza gure irriparrekin agurtu ta illunabarrean Sabiñaigo'n giñan. Arrotz etxea ezin ohea arkitu genuen; berria, garbia, eroso ta merkea.

Santa Orosia'ren baseletza.

Aragoi'ko txirularia.

An, bide zuzenetik ote ginjoazen galdetu genuen. Baiezkoa eman ziguten, baita esan ere, urrengo goizean zazpitan dantzariak Santa Orosia'ren elizara igoko zirala. Baezpare, goiz jeiki giñan; oskarbi, eguzkia gurekin zegoela Basa'ko Yebra erriaren bide artu genuen. Zazpiak jo gabe antxe giñan. Emakume batzuek bakarrik zeuden enparantzan. Galdetu ondorean, seietan oñez joan zirala dantzariak esan ziguten. Sabiñanigo'n emengo berririk ikusten danez, etzekizkiten ain zuzen. Berebillez Santa Orosia'raño igotzeko mendi bide bat artu genuen.

Bereala bi sendi bizi diran San Julian izeneko errixka txiki baten ondotik igaro giñan, erreka etze-

goen urruti, ta inguru guztian baso galanta. Beti ezkerreko bidetik ginjoazen. Aurretik ta atzetik, beste berebil batzuek ba genituen. Arrizko bide malkar batetik, aldapa latza igotzen asi giñan. Antxen txintxillik, etxe txuri, ta arbelazko tellatuakin FANDILLO errixka'ra iritsi giñan, iru sendi bizi dira. Ateratzera-koan enborrakin egindako askan zeukaten iturri ederra. Mendi bide zabala artuta, gora ta gora beldurgarrizko mendietan igo bear. Zuloak, arriak eta lokatza nai gabe ustegabeen genituen. Larri ibilli giñan. Lepo batera atera ondorean besten atzetik, jetxi bear. Aspertuta zelaitxo batean itzalean utzi genuen berebilla.

Beste batzuek aurrera zijoazten. Oñez, ordu erdi batean, mendi bizkar batera atera giñan; 1.900 mtr. gora iritsiak izaki. Naiz goiz izan 8 terdiak, eguzkiak berotzen zuen. Etzan laño bat ikusten. Inguruan berriz mendi galantak. Gure Azpian, sartaldera zelai zabala zegoen ta erdian Santa Orosia'ren basiliza erromanikoa galanta. Alderdi guztietatik, gizasemeak oñez multzoka elizara zetozen. Gure barrenean genuen zoriontasuna etzan nolanaikoa. Poliki jeixten asi giñan, bean putzu batzuek zeuden. Al genun muturretik igaro bear. Gure oñetakoak ondo zikindu ziran. Berealatxe larre ederrean garbitu

genituen.

Gazteak zebiltzan batetik bestera. Antxe dago eliza galanta, iru barnekin, soilla. Arri landuzko dorre motz bat dauka. Barrenean aldare barrokoa. Antzinako gauz zarririk ez genuen ikusi. Bazter batean, botilla ugari otzean zeuden. Borda bat ere ba dago ta sartaldera Elizaren beste aldean iturria, oso otza, ur ugari ta indar aundiakin bertan jaiotzen dana.

Dantzariak zelaiaren beste urrutiko muturrera iritsi zirala jakin genuen. Aien billa abiatuta, lasai joan ta ordu erdi batean iritsi giñan. Taldeka oso era tuak gosaltzen ari ziran.

Toki orren izena ZOKE da. Zelaia antxe bukatzen da ikaragarritzko mal kor batekin. Azpian Basa'ko Yebra ageri. Zelai aren muturrean elizatxo bat eroria zegoen. Nunbait urtero an biltzen dira dantzariak. Erritik bizkarrean zillarrezko buru bat dakarkite, barrenean Santa Orosia'ren ezurrekin. Ortik asten da, otoitzekin eliz ibilialdia; inguruetako gurutzeak etorri arte itxoitzen dituzte. Batzuek urrutiko erri txiki batzuetik dakarkite. Bi ikurrin oso aundiak ekarriak zeuzkaten, luzeak eta zabalak, muturrean lorezko koroiekin apainduak.

Gazte indartsu batzuek eskuetan arturik'alde batetik bestera astintzen zituzten; ura zan gauza polita. Olako batean altxa ziran gosaldariak eta errenketan jarri. Artu zuten bizkarrean Santa Orosia'ren burua ta orduntxe entzun genuen txistua. Arriturik, oztuta bezala gelditu giñan. Ustekabean, ordu arte ez genuen ikusi, antxe zegoen gure txistularia. Unetxo artan gure barrenean zer gertatu zan ezin genezake esan. Zuzenean txistulariaten ondora joan giñan, baita elizaraño lagundu ere.

Begiratu ta begiratu, entzun ta entzun ametsik zoragarriena baiño ederra goa zan ura. Dantzariak dantzatu zuten Santa Orosia'ren aurrean'ondotik abiatu ginan. Ikurriñak aurretik, meza laguntzalleak, errietako gurutzeak, dantzariak, txistularia, Santa Orosia'ren burua, apaizak ta erromeslariak alderdi guztietan. Txistuaren doñua, makillen otsa, otoitzen eresia, mendian oso goien ura dana entzunez, Euskalerrian giñala zirudin. Zelai aundi ura, larre toki aberatsa da ta San Pedro egunean igotzen dituzte artaldeak. Basa'ko Yebra erriaren larreak dira.

Aurrean mendi aundi bat genuen; OTURIA izenekoa. Elizan sartu giñan. Itzaldi luzea entzun genuen; Santa Orosia'ren buruari mun ematera erri osoa urbildu zan; luzegia tamalez, azkenean etzekiten zer abestu. Bukaeran dantzariak eliz barrenean dantzatu zuten. Elizatik aterata, Santa Orosia'ren burua iturrira eraman zuten baita dantzatu zekizkiten guztiak. Dantza oien 18 aldaketa badakizkitez eta egiten dituzte. Mirari bat da 28 sendiko erri ontan gaur arte irautea. Santa Orosia-gatik gorde dizkigute. Dantza oiek ez dira erriarentzat, Santa Orosia'rentzat baizik. Dantzen bitartez, erriak Santa Orosia'ren ospakundea betetzen du. Dantzak rito bat dira. Dantza geienak makillekin egin zituzten; goian lendabizi, gero anka azpian jotzen zuten, beste batean baita lurra ere. Otsagi'ko dantzen antza aundia eman nien. Doñuak eta dantzak euskal kutsu aundia daukate. Magnetofonian doñu guztiak artu zitun Oñatibiak. Zortzi dira dantzariak eta zuzendari bat daukate, baita mutil koxkor laguntzallea.

Egun ontan urtean bein bakarrik dantzatzen dira. Bear aina dantzari osatzen ez diranean, ezkonduak gogotik laguntzen die. Dantzariak jantzi berexiak dantzatzen dira; sonbreroa lorez apaindua, buru azpian zapi beltza katxirulo izenekoa. Zapi polita bizkarretik bularrera dijoakiena, txalekoa beltza, alkandora txuria, galtza motzak galtzerdi zuriak, ezpartziñak eta belaunetan

koskitinak. Eskuetan berriz makil motzak. Dantzak bukatutakoan, antxe gelditu zan Santa Orosia'ren burua iturri ondoan apaizak errezatzen ari zirala ta erria oraindik mun ematen. Bizpairu milla gizaseme ba zebiltzan inguru aietan. Batzuek elizkizunetan, besteak bazkaria gertutzen eta besteak jolasean; iturrira, uren billa asko zetotzen berriz.

Berealaxe txistularia agurtzera joan giñan. Nekez arkitu genuen. Bere izena Faustino Vilacampo Lanaspá, 48 urte ditu ta Basa'ko Yebra errikoa da, ALBEITIA etxekoa. Txistua benetan zarra, autsia dauka, ezpelakin egiña; espadradapo ta sube larruakin inguratua, gurea baño txikiagoa da ta txirula baiño aundiagoa. Txistua bezala artzen da ta beste ainbeste zulo ditu. Txistulari onek doñuak ez ditu ain ongi jotzen, beti ia gauza berdiña; ez daki solfeorik. Nunbait egitazko txistularia gizon zar bat aspaldi il zan. Errian txistularirik gabe gelditu zan Santa Orosia. Gaurko txistulariaren aitak soiñuki buruz oso ondo omen zekizkin eta al zuen bezala beste orren txistua artuta berriz asmatu zuen jotzen. Gaurko gizon gazte onek al duna jotzen du.

Ori dana ederra ba da, gauzik arrigarriena tuntuna dauka. Xuberoan, tuntunak orrelakoak zituzten, orain dala oso gutxi arte. Salterio izenekin ezagutzen zuten. Aragoi'ko txirulariak lepoan lotua zebilkin. Xuberokoa baiñan aundiagoa da. Santa Orosia'koak txistulariak "silbo" deitzen zion ta salterioa "chicoteri"; kutxa baten antza dauka bi zulo ditu ta gainean lokarriak, otsa txikia ateratzen du. Ezkerrakin artzen du txistua, txistularia ez genuen pakean utzi.

Azkenean nola jotzen zuen ikusteko Oñatibiak artu zuen eskutan ta asi zan jotzen. Lenengoa aureskua. Berealaxe lasterka euskaldun bat agertu zitzaigun berez Urniatarra Jose Ramon Etxeberria Lasarte. Gizon arek zeukan poza. Urte asko Santa Orosia'ra igotzen dala. Gerra garaian an ibillia zan, alkarizketa polita bat ere egin genuen an Aragoitar gizasemekin. Garbi asko esan genien, ango lurren izenak zer esan naitzuten, guk bagenekielá euskaldunak ziralako eta euskaraz ondo ulertzen genitula. Berak etzituztela ulertzen euskara galdu zutelako. Aoa zabalik entzuten ginduzten. Azi ona erein genuen.

Dantzen eta txistuen berriak jaso genitula Santa Orosia nor zan oraindik ez genekin. Asi giñan galdezka. An zegoen amona batek ondo ezagutzen zula esan ziguten. Amona ura ezin billaturik, aiek gure lanak.

Azkenean bazter batean arkitu genuen; argia, bizia, liraña, apaña ta izlaria. Oñutsik igo zan erritik Santa Orosia'raino. Jakiña erderaz esan zigun: Santa Orosia, Bohemia'koa omen zan. Egipto'n jaioa. Ezpañi'ra etorri omen zan ta ondoko errian zebillen, Basa'ko Yebra'n. Nekazari bateri laguntzen ari zitzaio-la belarra biltzen, Mairuen erregea datorkio ta bere emaztea bezala artu nai du. Neskak, ezezkoa ematen dio. Erritik goraxeago zeuden Kobetan iltzen du ta goien lurra ematen diote. Gizaldi batzuek geroago artzai bat an zebilela, aingeru bat urbidurik arri bat altxatzeko esaten dio ta iturri eder bat jaio zan. Berriz esaten dio arri ura altxatzeko ta ondola sortzen da. Alaxe, Santa Orosia'ren gorputza arkitu zuen. Aingeruak agindu bat ematen dio: burua bertan eliz berri batean gordetzeko ta gorputza Jaka'ko katedralara eramateko. Geroztik, emen goien urteko Santa Orosiaren eguna ospatzen dute. Andre zar onek bere esaldian gure ustez itz euskaldun bat esan zuan "enzamarrando".

Bazter guztietan itzalean bazkaltzen asi ziran. Eguzkiak ondo berotzen zuen. Alaitasuna nabaritzen zan; gitarrak ugari ta jotak urrutitik entzuten genituen. Guk egin bearrezko lana bukatu genuen.

Yebra'ko dantzariak.

Nere beste bi lagunak San Juan de la Peña ezagutu nai zuten. Ortarako azkar ibilli bear. Santa Orosia eliz inguruko giro zoragarria utzirik abiatu giñan oñez. Ibilialdi ura etzitzaigun gaizki etorri. Utzitako tokian berebilla arkitu genuen. Mendi bide ura etzegoen gure berebil txikiarentzat egiña. Olako batean, putzun, lokatza busti batean, ondo sartu giñan eta ezin atera. Kurpilla botatzen zuen zartakoakin, Jon eta ni laguntzera atera ondorean, goitik beraño zikindu giñan. Gure jantziak ondo apaindu zitun lokatzak.

Azkenean "Landrober" bat agertu zan eta arexek gure zulotik atera gin-
duen. Nunai agertzeko ondo apainduak gelditu giñan. Orrela etzegoen baz-
kaltzera iñungo jatexera agertzerik; batez ere Sabiñanigo edo makurrago
Jaka'ra. Ikaragarrizko mendi aundi aietik poliki jeixteraikoan, oartu giñan obe-
rena Basa'ko Yebra errian gelditzea izango zala. An ondo ulertuko bait zuten
gertatu zitzaiguna; bertako bazterrak ondo ezagutzen bait dituzte.

Sartu giñan errian. Utsik zegoen. Gizaseme geienak goien zeuden. Jate-
txean gertatutakoa esan genuen. Berealaxe ulertu zuten. Bazkaltzerakoan
adiñako gizon bateri galdetu genion: "Zu, gazte garaian dantzaria al ziñan".
Pozez beterik baiezkkoa eman zigun, baita dantza bakoitxaren doñua abestu-
tzen asi. Gizon arek, doñuak ondo ezagutzen zitula ta oso aberatsak zirala
beralaxe oartu zan Yon Oñatibia.

Goizean artutako txistuaren eresia entzun dago egitazko donua". Etxe-
goen era bat galdua. Gizon atsegiña arkitu genuen. Jangelak ba-zeukan eus-
kal kutsua bere ontzi ta errediza zar aiekin. Aulkia'ri Xuberoa'n bezala "Kadie-
ra" deitzen diote.

Bazkaltzea bukatzerakoan Jon Oñatibiak erabaki garrantsitsuak artu zituen. Bat txistulariari txistu berria, berak daukan orren berdiña egitekoa eta eramatea, bertan ez bait dakite egiten. Bestea berriz, Basa'ko Yebra errira urrengo batean joatea, doñu zar guztiek artzera ta andik, dantzen doñua, ondo, zan bezala osatzea ta paperan idaztea, txistulariak zuzen jo dezaten.

San Juan de la Peña'ko bidean ginjoazela ez genuen geiago goiko Aragoi bazter ori arrotzerria bezala begiratu, Euskalerriko zati bat bezala baizik. Ango gizonak eta bazterrak, oraindik euskal kutsu aundia daukate.

LATXAGA